

Акматакулов А.А., Калмаматов Б.А.

БАШТАЛГЫЧ КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫН ЭМГЕК РЫНОГУНУН ТАЛАПТАРЫНА ЫЛАЙЫК МОДЕЛДЕШТИРҮҮ

Акматакулов А.А., Калмаматов Б.А.

МОДЕЛИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ НАЧАЛЬНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СООТВЕТСТВИИ С ТРЕБОВАНИЯМИ РЫНКА ТРУДА

А.А. Akmatkulov, B.A. Kalmamatov

MODELING OF THE ELEMENTARY PROFESSIONAL EDUCATION SYSTEM IN ACCORDANCE WITH THE REQUIREMENTS OF THE LABOUR MARKET

УДК:372.893

Макалада эмгек рыногунун талаптарына ылайык, Кыргыз Республикасынын башталгыч кесиптик билим берүү системасын моделдештирүү каралат.

Негизги сөздөр: башталгыч кесиптик берүү системасы, моделдештирүү, кесиптик тажрыйба, кесиптик лицей, модулдук окутуу, тажрыйба аркылуу үйрөтүү, педагогикалык шарт, материалдык-техникалык камсыздоо, кадрдык камсыздоо, илимий-методикалык камсыздоо.

В статье рассматривается моделирование системы начального профессионального образования Кыргызской Республики в соответствии с требованиями рынка труда.

Ключевые слова: система начального профессионального образования, моделирование, профессиональный опыт, профессиональный лицей, модульное обучение, обучение через опыт, педагогическое условие, материально-техническое обеспечение, кадровое обеспечение, научно-методическое обеспечение.

Буга чейин кесиптик-техникалык билим берүү тармагын материалдык-техникалык, финансылык, илимий-методикалык, кадрдык жана мотивациялык камсыздоо мамлекеттин эсебинен ишке ашырылып, катуу көзөмөлдөнүп турганы белгилүү. Анткени, менчиктин бир гана мамлекеттик түрү болуп, өлкө пландуу экономика методдору менен башкарылып келген. Тактап айтканда, өлкөдөгү эмгек рыногу мамлекет тарабынан жөнгө салынып, катуу көзөмөлдөнүп тургандыгы эсибизде.

Мурдагы СССРдин ыдырашы менен, ар бир союздук республика, анын ичинде Кыргызстан да экономиканы башкаруунун эркин рыноктук ыкмаларына өткөн чагы. Башкача айтканда, мамлекетте менчиктин көп түрдүүлүгү өкүм сүрүп, эркин экономиканын пайдубалы түптөлүп баратат. Мындай шартта ар бир жаран тандоо эркиндигине ээ болот. Мисалы, мурда кесиптердин түрлөрүн мамлекеттик органдар аныктап, элге сунуштачу. Адистиктердин саны чектелүү болгон. Жарандарга ошол тизменин ичинде көрсөтүлгөн гана адистиктердигандоо мүмкүнчүлүгү берилген. Азыр андай эмес, коомдун бардык тармактарында тандоо эркиндиги берилген.

Мындай шартта, кесиптик билим берүү, анын ичинде кесиптик-техникалык билим берүүнү кандайча ишке ашыруу керек деген мыйзамдуу суроо туулат. Тактап айтканда, кесиптик окуу жайлар кесиптердин жана адистиктердин тизмесин кантип аныкташы мүмкүн? Бул багытта белгилүү окумуштуу-педагогдор Т. И. Алиевдин [1], Г.А. Атакееванын [3], А. П. Сейтешевдин [5], А. Т. Токтогуловдун [6] ж.б.

эмгектерин карасак, булар өткөөл мезгилге карата башталгыч кесиптик билим берүүнү жөнгө салуу жол-жоболорун иштеп чыгышкан. Бул сунуштар экономикалык реформанын өткөөл мезгилине ылайык келет. Бирок азыр экономикалык процесс улам тереңдеп, эмгек рыногунун талаптары күчөп, кесиптик окуу жайлардын бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик даярдыгы жумушчу орундарда талап кылынган компетенцияларга дал келбей жаткандыгынан улам жумушсуздардын саны күн санап өсүүдө.

Ошондуктан, кесиптик-техникалык билим берүү системасын эмгек рыногунун шарттарына ылайык моделдештирүү актуалдуу проблемалардын бири деп эсептейбиз. Кыргыз Республикасынын Билим жана Илим министрлигинин алдындагы башталгыч кесиптик билим берүү мамлекеттик агенттиги өлкөнүн бардык аймактарындагы экономикалык абалга жараша кесиптерди тандап, тиешелүү кесиптик лицейлерге сунуштоо милдетин тиешелүү денгээлде аткара албай жаткандыгын практика көрсөтүүдө. Андыктан, бул милдетти аткарууну кесиптик лицейлердин өздөрүнө сунуштоо максатка ылайыктуу болот деп ойлойбуз. Анткени, ар бир кесиптик окуу жай өзү жайгашкан аймактагы эмгек рыногундагы абалды билет. Бирок, маркетингдик изилдөө методдорун колдонууну, келип чыккан натыйжаларды эффективдүү пайдаланууну үйрөтүү зарыл. Бул максат качан гана системаны моделдештирип, ар бир элементтин иштөө механизмдерин тактап алгандан кийин гана эффективдүүлүгү жогорулайт деген пикирдебиз. Биздин изилдөөнүн объекти – эмгек рыногу менен кесиптик лицейлердин ортосундагы өз ара катышты моделдештирүү. Максат – кесиптик-техникалык билим берүү системасын эмгек рыногунун шарттарына ылайык моделин иштеп чыгуу, анын эффективдүүлүгүн жогорулатуучу компоненттерди аныктоо.

Моделдештирүү теориялык жана практикалык изилдөөлөрдө кенири колдонулуп, эффективдүүлүгүн көрсөтүп келе жаткан методдордун бири. Андыктан, аны сыпаттоого кенири токтолуунун зарылчылыгы жок деген ойдобуз.

Ошондой болсо да модель түшүнүгүн тактап алалы. Модель – бул өзгөрүп туруучу элементтерден турган система. Аны изилдөө аркылуу ал система жөнүндө толук маалымат алууга болот. Албетте, ал аркылуу кандайдыр бир реалдуу процесс, структура же концепция туюнтулуп, сүрөттөлөт. Модель түзүү

жана аны изилдөө, т.а. моделдештирүү, колдо болгон реалдуу структураны жана анын элементтеринин өз ара көз карандылыгын үйрөнүүнү бир кыйла жеңилдетет. Моделдештирүү түшүнүгүнө ар кандай булактарда, каралып жаткан процесстин же объекттинин мүнөзүнө жараша түрдүүчө аныктама берилип келет.

Алсак, философиялык энциклопедиялык сөздүктө, **моделдештирүү** – бул кандайдыр-бир кубулуштарды, жараяндарды же объектилердин системасын алардын моделдерин түзүү жана аларды үйрөнүү жолу менен изилдөө; жаңыдан конструкциялануучу объектилерди жаратуунун ыкмаларын рационалдаштыруу жана мүнөздөмөлөрүн тактоо же аныктоо үчүн моделдерди пайдалануу [7].

Моделдештирүү таануу теориясынын негизги категорияларынын бири болуу менен, ал чындыгында ар кандай илим изилдөө иштерин теориялык (мында түрдүү белгилер, абстрактуу моделдер пайдаланылат) да, эксперименталдык (предметтик моделдерди пайдалануучу) да ишке ашырууда негизги орунду ээлейт. Демек, билим берүү системасынын натыйжалуу же натыйжасыз иштеп жаткандыгы сезилгенде, андагы себептерди аныктоо үчүн албетте аны моделдештирүү керек. Экинчи жагынан, себептер аныкталгандан кийин ал системага жаңы элементтер сунушталышы ыктымал. Мындай учурда системанын жаңы модели пайда болот.

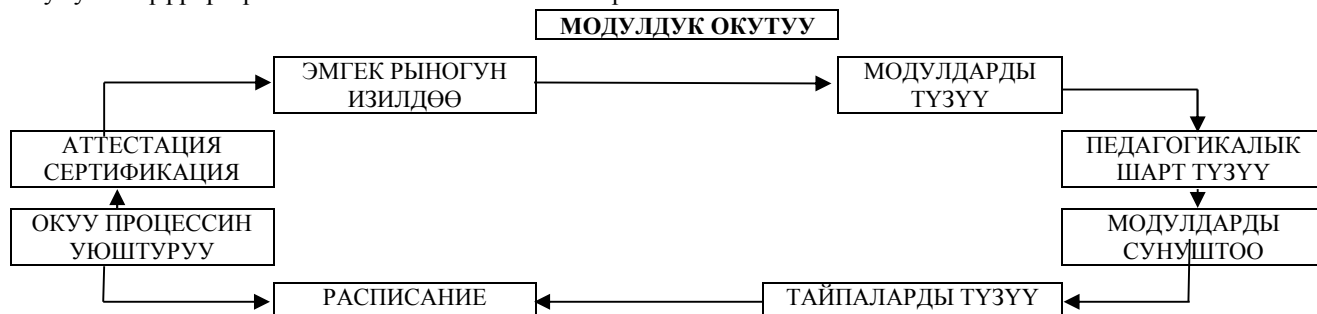
Биз изилдөөбүздө эки рынокту жарыш кароону туура таптык: кесиптик билим берүү жана эмгек рыноктору. Бул рыноктордун субъектерине токтолбой кетүүгө болбойт. Кесиптик билим берүү рыногунда анын субъектилери катары кесиптик окуу жайлар жана кесиптик билим алууга муктаж жарандар эсептелет. Албетте, кесиптик окуу жай сапаттуу билим берип, талапкерлердин басымдуу көпчүлүгүнүн көңүлүнө, суроо-талаптарына жаккысы келет. Ошол эле учурда, ар бир жаран, өзү тандап алган кесип боюнча сапаттуу даярдоочу окуу жайды тандайт. Эгерде рынокто кесиптик окуу жайлардагы орундардын саны талапкерлерге караганда көп болсо, анда кесиптик билим берүүчү окуу жайлардын арасында конкуренция болуп, алар сапаттуу билим берүү үчүн эң жакшы шарттарды сунушташат. Мындай учурда окуучулардын кесиптик билимдери сапаттуу болуп, болочок кесипкөйлөр компетенттүү боло алышат.

Эмгек рыногунда жумуш берүүчүлөр менен кесипкөйлөр негизги субъект болуп эсептелет. Жумушчу орундар аз болгон учурда кесипкөйлөрдүн арасында конкуренция өкүм сүрөт. Натыйжада, жумуш берүүчүлөр ээлеген кызматына же аткара

турган жумушуна компетенттүү кесипкөйлөрдү тандай алышат. Мындай учурда, талапкерлер компетенттүү кадр даярдай алган кесиптик окуу жайларды издешип, алардын шарттарын талдашат. Тескерисинче болгон учурда да жумушчу орун берүүчүлөр кесипкөйлөргө жагымдуу шарттарды түзүп берүү үчүн чебер устаттарды жалдашат.

Башталгыч кесиптик билимге ээ болуу үчүн толук эмес орто билимдин болушу зарыл, бирок жетиштүү эмес. Кыргызстанда 100дөн ашуун кесиптик лицей өлкөнүн ар кайсы аймактарында жайгашкан. Ар бир кесиптик лицей эффективдүү иштеши керек, т.а. чыгымдарынын суммасы кирешелеринен ашып кетпеши керек. Анын ар бир кесип боюнча даярдоого зарыл жана жетиштүү шарттары болушу абзел. Демек, ар бир кесиптик лицей эффективдүү болуу үчүн Эмгек рыногундагы кырдаалды абдан жакшы изилдеп турушу керек. Ага жараша чечимдерин түзөтүп турушу зарыл. Мына ушундай зарыл компетенцияларга ээ болгон кесиптик лицей гана эң жакшы ийгиликтерге жетип, дайыма суроо-талапта болуп турат. 1-сүрөттө көрсөтүлгөндөй, Эмгек рыногун изилдөө, андагы кырдаалга жараша тандалуучу кесиптерди окутуу үчүн курстарды тандоо биринчи орунда турат. Экинчиден, тандалган кесиптерге ылайык модулдарды түзүү керек. Модулдарды түзүү технологиясы өзүнчө сөз кылууну талап кылат.

Соңку изилдөөлөрдө «шарт» түшүнүгү педагогикалык системаларды мүнөздөөдө жетишерлик кеңири пайдаланыларын байкоого болот. Анын түрдүү белгилерине ылайык, окумуштуулар шарттардын түрлөрүн бөлүп көрсөтүшөт. Мисалы, Ю.К. Бабанский таасир этүүчү чөйрө боюнча педагогикалык системанын иштешинин шарттарын эки топко бөлөт: *сырткы* (табигый-географиялык, коомдук, өндүрүштүк, маданий, кичи райондун аймагы) жана *ички* (материалдык-техникалык, мектептик-гигиеналык, моралдык-психологиялык, эстетикалык) [4]. Ал эми В.И. Андреевдин пикиринде педагогикалык шарт – бул «анык бир дидактикалык максаттарга жетүү үчүн окутуунун мазмунун, методдорун, ошондой эле уюштуруу формаларын максаттуу тандоо, конструкциялоо жана колдонуунун жыйынтыгы болгон окутуу процессиндеги кырдаалдар» [2]. Андыктан, иштелип чыккан модулдарды натыйжалуу окутуу үчүн педагогикалык шарттар иштелип түзүлөт. Мисалы, автомобиль айдоочунун даярдоо тандалса, анда тиешелүү модулдун максатына ылайык, заманбап техникалык жабдуулар, эмеректер, окуу комплекстер, шаймандар, аспаптар, ошондой эле компетенттүү педагог адистердин даярдыктары ж.б. түзүлөт.

1-сүрөт. Башталгыч кесиптик билим берүүнүн эмгек рыногуна ылайык модели.

Төртүнчүдөн, даяр модулдарды муктаж жарандарга сунуштоо керек. Бул өзгөчө орунду ээлеген процесс болуп эсептелет. Талапкерлер, коомчулуктун өкүлдөрү, жумуш берүүчүлөр, калктуу пунктун кызыкдар жактары чакырылып, атайын презентация формасында тиешелүү кесиптер боюнча модулдар, аларга ылайык материалдык-техникалык база, педагогикалык кадрлар, илимий-методикалык комплекстер тааныштырылат. Бешинчиден, окутуучулардын жардамында каалоочулардын тизмелери түзүлүп, тайпалар аныктала баштайт. Талапкерлер адегенде кесипти тандашат. Андан кийин ошол кесипке чегерилген модулдардын арасынан каалаганын тандап алышат. Буга болжол менен 1-2 жума сарпталат. Чечим кабыл алууга жардам берүүдө кесиптик лицейдин реалдуу мүмкүнчүлүктөрүн ашыра мактабоо өтө маанилүү. Алтынчыдан, албетте, расписание түзүлүп, бөлмөлөр аныкталып, тиешелүү педагог адистер жана өндүрүштүк окутуунун устаттары чегерилет.

Жетинчиден, окутуу модулдук негизде уюштурулат. Модуль таанып-билүү жана практикалык мүнөздөмөлөрүнө ээ. Ошондуктан модулдун маалыматтык жана окуу кесиптик (ишмердүүлүк) багыттары тууралуу сөз кылуу абзел. Биринчи багыттын милдети – теориялык билимдерди, ал эми экинчи багыттыкы – кесиптик билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптандыруу.

Модулдун теориялык бөлүгү үчүн жалпы расписание түзүлөт. Ал эми практикалык бөлүгү үчүн ар бир талапкердин каалоосуна жана мүмкүнчүлүгүнө жараша жеке пландар чегерилген педагог адистер жана өндүрүштүк окутуунун устаттары менен биргеликте иштелип чыгат. Биздин практика көрсөткөндөй, теорияны да, практиканы да бир эле мугалим алып барганы эффективдүү болот экен.

Албетте, күтүлгөн жыйынтыктар канчалык ишке ашкандыгын көзөмөлдөө жана баалоо үчүн аттестациялык иш-чаралар (тест, экзамен) өткөрүлөт. Тест теориялык билимдерди текшерүү үчүн, ал эми экзамен – кесиптик билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн калыптаныш денгээлин аныктоо максатында колдонулат. Окуучу өзү тандаган модуль боюнча эле эмес, тандап алган кесибине ылайык компетенцияларды камтыган бардык тесттик суроолорго жана практикалык иштерге даяр болушу керек. Аягында,

жетишилген ийгиликтерге жараша баалары белгиленген, мамлекеттик үлгүдөгү сертификат ыйгарылат.

Ошентип, бир цикл аягына чыгат. Бул цикл, эгерде 3 айлык курс болсо, анда 3 жолу кайталанат, 4 айлык болсо – 2 жолу, 6 айлык же 9 айлык болсо – 1 жолу өткөрүлүшү мүмкүн.

Жыйынтыктап айтканда, эмгек рыногунун шартында, ар бир кесиптик окуу жай өз алдынча иштөөгө бет алганы максатка ылайык болот. Кесиптик компетенцияларга жогорку денгээлде ээ болууну каалаган жарандарды табуу, аларга тиешелүү шарттарды түзүп берүү, өз ара пайдалуу чечимдерге келүү милдеттери келип чыгат. Ошондуктан, кесиптик окуу жайларга, алардын арасында кесиптик-техникалык билим берүүчү уюмдарга эркиндик берүү жагын мыйзамдаштыруу, жогоруда сунушталган моделди ишке ашырууга шайкеш келген методикалык көрсөтмөлөрдү жана жоболорду иштеп чыгууну сунуштайт эле.

Адабияттар:

1. **Алиев, Т.И.** Кыргыз Республикасында баштапкы кесиптик билим берүүнүн дидактикалык системасы [Текст]: пед. илим. канд. ... дисснын авторефераты: 13.00.01/Т.И. Алиев. - Бишкек, 2006.
2. **Андреев, В.И.** Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности [Текст]/ В.И. Андреев. – Казань: изд-во КГУ, 1988. – 238 с.
3. **Атакеева, Г.А.** Оценка качества начального профессионального образования [Текст] /Г.А. Атакеева. // Известия Кыргызской академии образования.- №4(12). – Бишкек, 2010. – С. 294-299.
4. **Бабанский, Ю.К.** Оптимизация процесса обучения: избранные педагогические труды [Текст] / Ю.К. Бабанский. - М.: Педагогика, 1989. - 120 с.
5. **Сейтешев, А.П.** Профессиональная направленность личности: теория и практика воспитания. [Текст] / А.П. Сейтешев – Алматы: Наука, 1990.– 242 с.
6. **Токтогулов, А.Т.** Инновационные процессы в начальном профессиональном образовании Кыргызской Республики в условиях перехода к рыночным отношениям [Текст]: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ А.Т.Токтогулов. – Б., 2001. – 149 с.
7. **Философский энциклопедический словарь** [Текст]/ Редколл.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.

Рецензент: к.пед.н., доцент Токтогулов А.Т.